

Biegły w sprawach o nieważność małżeństwa spowodowanych zaburzeniami nastroju – jeszcze dwa objaśnienia

Expert in cases of nullity of marriage caused by mood disorders –
two more explanations

dr hab. Bartosz Nowakowski

Wydział Nauk Społecznych UPH w Siedlcach
ORCID 0000-0002-7182-4600
e-mail: bartosz.nowakowski@uph.edu.pl

Streszczenie: Niniejszy artykuł porusza dwa aspekty funkcji biegłego w sprawach o nieważność małżeństwa spowodowanych zaburzeniami nastroju. W pierwszej części autor zajmuje się problematyką technicznych aspektów ekspertyzy biegłego w diagnozowaniu zaburzeń nastroju z podziałem na osobiste badanie stron procesu oraz ocenę akt. Druga część artykułu ukazuje najczęstsze problemy w konstrukcji materialnej i formalnej wniosków biegłego i podaje rozwiązania tych trudności. Artykuł stanowi kontynuację wcześniej opublikowanych na łamach Ius Matrimoniale artykułów: *Zaburzenia nastroju jako przyczyna niezdolności osoby do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich* oraz *Biegły w sprawach o nieważność małżeństwa spowodowanych zaburzeniami nastroju – trzy objaśnienia*.

Słowa kluczowe: psycholog, psychiatra, opinia biegłego, zaburzenia nastroju, proces o nieważność małżeństwa

Abstract: This article discusses two aspects of the function of an expert in cases of invalidity of marriage caused by mood disorders. In the first part, the author deals with the technical aspects of an expert's opinion in diagnosing mood disorders, divided into a personal examination of the parties to the trial and the evaluation of the files. The second part of the article shows the most common problems in the material and formal construction of expert conclusions and provides solutions to these difficulties. The article is a continuation of articles previously published in Ius Matrimoniale: *Mood disorders as a cause of a person's inability to undertake important marital obligations* and *Expert in cases of nullity of marriage caused by mood disorders – three explanations*

Keywords: psychologist, psychiatrist, expert opinion, mood disorders, trial for the invalidity of a marriage

Treść: Wstęp. 1. Techniczne aspekty ekspertyzy biegłego w diagnozowaniu zaburzeń nastroju. 1.1. Osobiste badanie stron/y procesu przez biegłego. 1.2. Ocena akt. 2. Konstrukcja materialna i formalna wniosków w opinii biegłego. Zakończenie.

Wstęp

Procesy kościelne dotyczące nieważności małżeństwa są tematem, który w ostatnich kilkunastu latach przyciąga coraz większą uwagę społeczną, zarówno w płaszczyźnie naukowej jak i praktycznej. Spowodowane jest to pogłębiającą się samoświadomością wiernych co do przyczyn nieważności małżeństwa, jak i coraz łatwiejszym dostępem do merytorycznych zasobów wiedzy w tym temacie. Nie ulega wątpliwości, że ze względu na stale pojawiające się nowe przyczyny zaburzeń psychicznych, w tym zaburzeń nastroju, stają się one coraz bardziej wieloaspektowe i wymagają nie tylko znajomości prawa kanonicznego, ale również głębokiej analizy psychologicznej i/lub psychiatrycznej. W kontekście prowadzonych spraw, szczególnie z kan. 1095 n. 1-3 KPK/83, kluczową rolę odgrywają biegli z dziedziny psychologii i psychiatrii, których zadaniem jest nie tylko przeprowadzenie badań, ale przede wszystkim, poprzez przedłożenie profesjonalnej opinii, podniesienie rzetelności i obiektywności całego procesu. W szczególności rola biegłego psychologa i psychiatry odgrywa kluczową funkcję w tych czynnościach, w których dochodzi do osobistego badania stron i/lub weryfikacji akt sprawy oraz dokumentów medycznych. Jak trafnie zauważa G. Leszczyński, nawet w sytuacji oczywistych faktów opinia biegłego może okazać się użyteczna, a przede wszystkim wartościowa w celu podania faktycznej motywacji wyroku, dlatego – *a contrario* – rezygnacja z opinii biegłego nawet w sytuacji zdaniem sędziego oczywistej, nie wydaje się wskazana¹.

¹ Por. G. LESZCZYŃSKI, *La prova periziale come uno dei fondamentali mezzi di prova nelle cause matrimoniali per immaturità affettiva*, *Apollinaris* 74 (2001), s. 531; G. LESZCZYŃSKI, *Psychoza maniakalno-depresyjna jako przyczyna niezdolności konsensualnej do zawarcia małżeństwa (kan. 1095, 1°-3° KPK)*, Łódź 2009, s. 223.

Techniczne aspekty ekspertyzy biegłego w diagnozowaniu zaburzeń nastroju

Nie ulega wątpliwości, iż ekspertyzy kliniczne i sądowe w diagnozowaniu zaburzeń nastroju mają różne cele i mają swoje własne cechy. Założeniem pierwszych z nich jest proces diagnostyki zjawiska chorobowego, leczenie i doprowadzenie pacjenta do zdrowia. Ekspertyzy sądowe natomiast stawiają sobie za cel ocenę specyfiki danego zjawiska pod kątem jej aplikacji do norm prawnych, w celu ukazania korelacji między zjawiskiem a normą prawną².

W ekspertyzie klinicznej, psychiatra lub psycholog dysponuje zasobami, które są niedostępne w ekspertyzie sądowej. Po pierwsze ma możliwość obserwacji pacjenta przez długi czas i jest w stanie zweryfikować hipotezę diagnostyczną *ex adiuvantibus*. Na przeciwstawnych biegunach osadzają się powody, które przemawiają za odmienną relacją pacjenta i psychiatry w warunkach klinicznych oraz te, które rządzą relacją badanej strony procesu z powołanym sądownie biegłym. Wprawdzie klinicysta może napotykać różne trudności w relacjach z niektórymi pacjentami dotkniętymi zaburzeniami nastroju (niskie poczucie wartości, urojenia, prześladowania, powściągliwość z powodu poczucia winy lub wstydu), ale poza wyjątkowymi przypadkami cieszy się zaufaniem pacjenta i może liczyć na szczerą współpracę jego samego, a często i członków rodziny. Natomiast w dziedzinie ekspertyz sądowych, biegły będzie praktycznie w większości przypadków nakłaniany przez konsultowaną stronę, świadomie lub nieświadomie, do obrony jej subiektywnych przekonań i będzie narażony na próby kreowania sylwetki badanego w „określony” sposób. Powinien zatem zdawać sobie sprawę z wysokiego prawdopodobieństwa nieujawniania przez konsultowanego faktów sprzecznych z jego interesami lub przeciwnie, zgłaszanie ich w korzystny dla siebie sposób, tak aby zminimalizować lub podkreślić, w zależności od przypadku, wszelkie możliwe dysfunkcje, a powołani przez niego świadkowie będą wspierać jego subiektywne „argumenty” stojąc w opozycji do

² Por. V.M. PALMIERI, *Medicina legale canonistica*, Napoli 1955, s. 366.

biegłego³. Dlatego biegły sądowy musi rozsądnie brać pod uwagę pewien margines możliwych zachowań badanego, polegających na powściągliwości w wypowiedziach, próbach manipulacji faktami czy wreszcie zatajaniu niektórych faktów. Powinien zdawać sobie sprawę z niebezpieczeństwa wzmocnienia przez badanego elementów domniemyanych lub prób przechodzenia w wypowiedziach od tego co realne, do tego co prawdopodobne⁴. W przeciwieństwie do klinicysty nie może polegać na intuicji, ale potrzebuje pewnego dowodu, mając przy tym świadomość, że wyjątek może posiadać taką samą wartość jak reguła⁵. Przyjmując powyższe za punkt wyjścia, konieczne wydaje się pochylenie nad dwoma zasadniczymi sposobami pracy biegłego sądowego w odniesieniu do osób dotkniętych zaburzeniami nastroju, a mianowicie osobistą konsultacją oraz weryfikacją akt.

1.1. Osobiste badanie stron/y procesu przez biegłego

Głównym narzędziem dostępnym dla biegłego w celu przeprowadzenia diagnostyki dysfunkcji psychicznej jaką może być zaburzenie nastroju, jest osobista konsultacja z badanym. Nie jest to kwestia prostego przesłuchania, ale międzyludzkiego spotkania, które posiada różne cechy w zależności od kontekstu, w jakim się odbywa i celów, jakie stawia sobie diagnosta. Poprzez relację niewerbalną możliwe jest bowiem uchwycenie postaw i zachowań osoby, które mogą dostarczyć wielu użytecznych informacji. Kontakt osobisty pozwala nie tylko ujawnić semiotykę psychiatryczną badanego i umożliwić skatalogowanie objawów, ale także doprowadzić biegłego do zrozumienia ich wartości w ogólnej ekonomii życia psychicznego podmiotu⁶. Zda-

³ Por. G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria nelle cause matrimoniali canoniche. Seconda edizione riveduta e ampliata*, Studi Giuridici XCIII, Città del Vaticano 2012, s. 470.

⁴ Por. A. SEMERARI, *Appendice di psichiatria forense*, w: L. BINI, T. BAZZI, *Trattato di psichiatria*, vol. I: *Psicologia medica*, Milano 1971, s. 599.

⁵ Por. V.M. PALMIERI, *Medicina legale...*, s. 366.

⁶ Por. P. BERNARD, CH. BRISSET, H. EY, *Manuale di psichiatria*, Milano 1977, s. 91; G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria nelle cause matrimoniali canoniche*, Studi Giuridici LXXIII, Città del Vaticano 2006, s. 313.

niem G. Zuanazzi niejednokrotnie sposób mówienia jest ważniejszy od tego, co się mówi, np. słaby głos melancholika, niezdecydowana postawa osoby nieśmiałej, nagłe wzmacnianie głosu przez osobę pod-ekscytowaną, spazmatyczne zatrzymania i przerwy w wypowiedzi osoby wycofanej, mniej lub bardziej bogate słownictwo, niechlujny lub wyrafinowany język, stosowanie idiotyzmów lub neologizmów, wtrącanie w tok wypowiedzi zbędnych przymiotników, daje pewną orientację nie tylko o inteligencji i kulturze badanego, ale także o jego osobowości i możliwych zaburzeniach⁷.

W kontekście powyższego, wielu biegłych w analizie przedmiotowych przypadków podąża za K. Jaspersem, który zalecał wykorzystanie w spotkaniu z badanym pierwszego wrażenia, jednorazowego i bezpośredniego zjawiska, które nie jest odnawialne i które sprawia, że biegły czuje coś, co potwierdza się dopiero później. W pierwszej kolejności zalecał pozostawienie podmiotowi całkowitej swobody w zajmowaniu się konkretnym tematem, aby umożliwić mu w pełni swobodne wypowiadanie się zgodnie z własną naturą, a następnie zadawanie konkretnych pytań w związku z poszczególnymi celami. Na koniec, dla sprawdzenia umiejętności krytyki i sposobów reagowania, zalecał uzupełnić wywiad formą przesłuchania z sugestywnymi pytaniami, ale bez presji lub eskalowanych emocji⁸.

Mimo licznych zalet bezpośredniej konsultacji biegłego ze stroną, mogą również zaistnieć zjawiska niebezpieczne, na które powinien zwracać szczególną uwagę biegły sądowy. Jednym z nich jest emocjonalne zaangażowanie w opinię i emocjonalne przyłgnięcie do jednej ze stron procesu lub określonego zjawiska. O ile takie działanie jest przydatne w praktyce terapeutycznej, gdzie nie mamy do czynienia z ambiwalentnością osób lub zjawisk, o tyle jest ono poważnym błędem w konsultacji sądowej, zwłaszcza gdy u badanego występują

⁷ Por. G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria nelle cause matrimoniali canoniche. Seconda edizione...*, s. 472.

⁸ Por. K. JASPERS, *Psicopatologia generale. Il Pensiero Scientifico*, Roma 1964, s. 873-874.

zjawiska przeniesienia i przeciwprzeniesienia⁹. Biegły *ex officio* jest z definicji *super partes*, zobowiązany jest zatem do postawy neutralności, która oczywiście w żaden sposób nie wyklucza z jego strony pozytywnego nastawienia do badanego, jak i do samego procesu. Należy oczywiście mieć świadomość, iż nie ma badania, które nie pociągałoby za sobą jakiejś słabo kontrolowanej relacji interpersonalnej, ale świadomość takich mechanizmów i doświadczenie biegłego może zminimalizować negatywne czynniki mogące wpłynąć na nieobiektywną diagnozę. Prowadząc konsultację biegły powinien zdawać sobie sprawę, że badany, szczególnie dotknięty zaburzeniami nastroju, może z łatwością wprowadzić, często automatycznie, środki bezpieczeństwa (uchylanie się od odpowiedzi, łagodzenie wypowiedzi,

⁹ Przeniesienie jest naturalnym zjawiskiem występującym w procesie psychoterapii, kiedy pacjent w sposób nieświadomy przenosi na osobę terapeuty reakcje emocjonalne, których doświadczał wobec ważnych dla siebie osób ze swojego życia. Po raz pierwszy zostało opisane w nurcie psychoanalitycznym, oparte na mechanizmie obronnym przemieszczenia i ma źródło w teorii relacji z obiektem. Przeniesienie pozwala pacjentowi, z pomocą oczywiście terapeuty, w świadomy sposób przeżyć te reakcje, które do tej pory były wyparte, nieświadome. Terapeuta obserwując to jak widzi go pacjent, korzysta z tego, w celu diagnozy osobowości pacjenta. Pozwala to konfliktom wewnątrzpsychicznym pacjenta ujrzeć światło dzienne, być zrozumianym i rozwiązany. Przeciwprzeniesienie jest natomiast zjawiskiem analogicznym do przeniesienia u pacjenta, z tym, że przebiega w odwrotnym kierunku. Treści, jakie w trakcie procesu terapeutycznego przenosi pacjent na terapeutę powodują, że zaczyna wywierać wpływ na terapeutę – na początku tylko jako bezstronny obserwator, a następnie wpływa na terapeutę, który bierze na siebie te fantazje, a zatem przyjmuje na siebie „cierpienie” pacjenta i podziela je, jednocześnie przeżywając je razem z nim. Oznacza to również, że to, co na początku było dla niego „przypadkiem”, zaczyna go zajmować, choć nie mówimy tutaj o związku osobistym (w każdym razie nie powinien to być związek osobisty) – chodzi jedynie o to, że wokół terapeuty gromadzi się nieświadomy materiał pacjenta. Zadanie terapeuty polega na tym, by nie dopuścić do powstania sytuacji „nieprawdziwej zażyłości” z pacjentem, sytuacji, w której jego (terapeuty) wgląd zostałby zakłócony przez treści nieświadome indukowane przez pacjenta – w przeciwnym bowiem razie terapia nie byłaby możliwa – por. J. CIMKE, *Przeniesienie, przeciwprzeniesienie oraz relacja terapeutyczna w psychoterapii*, <https://olgarymkiewicz.pl/przeniesienie-przeciwprzeniesienie-oraz-relacja-terapeutyczna-w-psychoterapii/> [dostęp 25.01.2024].

agresję słowną), które z jednej strony mogą stanowić dla biegłego pułapkę, gdy emocjonalnie im ulegnie, z drugiej strony mogą mieć pozytywny wpływ, gdyż w wielu sytuacjach pozwalają zbadać postawy, co do których badany ma tendencję do ukrywania¹⁰. Wprawdzie panuje dość powszechna opinia, że mechanizmy obronne odbierają prawdziwość zachowaniu i znacznie ograniczają przestrzeń wolności, jednak wykwalifikowany i doświadczony biegły sądowy ma świadomość, że mechanizmy obronne tkwią w życiu każdego człowieka, a nie tylko osób dotkniętych zaburzeniami nastroju i potrafi je precyzyjnie rozróżnić. Po drugie, nie wszystkie mechanizmy obronne mają takie samo znaczenie i nie prezentują się w ten sam sposób u każdego człowieka. Krótko mówiąc, nie wystarczy zdiagnozować, że zadziałał mechanizm obronny i odmówić osobie wewnętrznej wolności do wyrażenia konsensu małżeńskiego¹¹.

W badaniu zjawiska zaburzeń nastroju i jego ewentualnego wpływu na ważność małżeństwa, istotne miejsce zajmuje pozyskanie informacji dotyczących generacyjnego pochodzenia badanego podmiotu, przodków, środowiska, w którym żył, jego sytuacji rodzinnej, relacji z rodzicami, wydarzeń z okresu rozwojowego, odbytych badań, terapii, relacji i nawyków społecznych, stylu życia, doświadczeń sentymentalnych i seksualnych, aktywności zawodowej, wszelkich postępujących i obecnych zaburzeń. Badając rozwój osobowości należy pamiętać, że kryzys lękowy, epizody depresyjne, oderwanie od rzeczywistości, próby samobójcze, branie narkotyków, ucieczki czy konflikty z prawem mogą – choć nie muszą – wskazywać na dysfunkcję psychiczną. Żaden z tych przejawów nie jest sam w sobie, w okresie dojrzewania, przejawem zaburzeń nastroju, ale ma charakter patologiczny tylko wtedy, gdy utrwała się w określonych zachowaniach. Ważna jest zatem informacja o ogólnym zachowaniu badanego i jego stylu życia. Szczególną uwagę należy zwrócić więc na gromadzenie

¹⁰ Por. G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria...*, s. 312.

¹¹ Por. G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria nelle cause matrimoniali canoniche. Seconda edizione...*, s. 478.

informacji dotyczących życia seksualnego, motywacji i procesu wyboru małżonka oraz doświadczeń pochodzących z małżeństwa¹².

Biegły powinien zwrócić uwagę na fakt, iż ten sam przejaw zachowania ma inne znaczenie w zależności od sytuacji społecznej badanego i jego wykształcenia. Ponadto musi mieć pełną świadomość, iż rozmowa odbywa się w pewnej wykreowanej przestrzeni, która nie zawsze jest taka sama dla badanego i biegłego. Ta zróżnicowana sytuacja musi być należycie uwzględniona przy pozyskiwaniu informacji i ich ocenie¹³. Biegły nie może zatem *a priori* założyć, że z pewnych przesłanek, np. z niedostatków afektywnych dzieciństwa lub z faktu rozbitej rodziny, zawsze wyprowadza się negatywne konsekwencje dla dorosłego życia. Przyjęcie twierdzenia *post hoc ergo propter hoc* stanowi w takiej sytuacji fałszywe rozumowanie, błąd logiki, dla którego następstwo okoliczności jest uważane za bezwzględny skutek pewnych przyczyn. Oczywiście, biegły powinien być świadomy badań, które pokazują, że duża liczba nieprawidłowo funkcjonujących społecznie osób pochodzi np. z destrukcyjnych rodzin, jednak stawianie w takiej sytuacji wniosków opartych na kategoriycznym związku może prowadzić do poważnych błędów diagnostycznych. Aktualnie w wielu poważnych badaniach naukowych demaskuje się niebezpieczeństwo błędnej interpretacji bolesnych (w granicach normy) doświadczeń wczesnego dzieciństwa, które odpowiednio dawkowane mają często dobry wpływ na ukształtowanie się stabilnej osobowości. Nie każdy konflikt jest bowiem patologiczny, wręcz przeciwnie, dojrzewanie wymaga zetknięcia z bolesnymi doświadczeniami, a przewyciężanie ich staje się procesem kształtowania prawidłowej, odpornej psychiki. *A contrario* bezkonfliktowe życie prowadzi w wielu sytuacjach do ukształtowania osobowości narcystycznej, niezdolnej do pokonywania frustracji lub unikania niebezpiecznej wrażliwości¹⁴.

¹² Por. G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria nelle cause matrimoniali canoniche. Seconda edizione...*, s. 471-472.

¹³ Por. G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria nelle cause matrimoniali canoniche. Seconda edizione...*, s. 471-473.

¹⁴ Por. G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria nelle cause matrimoniali canoniche. Seconda edizione...*, s. 477-478.

Mając na uwadze powyższe, biegły ponadto musi posiadać wysoki stopień świadomości co do możliwych symulacji zaburzeń/nia psychicznych przez badanego¹⁵. Na marginesie niniejszych rozważań pozostaje kwestia przyczyn takich zachowań podmiotu. O wiele istotniejsze wydaje się wskazanie, iż może ona przybrać dwojaką postać: z jednej strony fikcyjne symulowanie zaburzeń fizycznych lub psychicznych; z drugiej – ukrywanie już istniejących zakłóceń. Obie mają na celu uzyskanie konkretnych korzyści w procesie lub uniknięcie winy. Symulacje i dyssymulacje wywodzą się z tych samych przesłanek i są w zasadzie oszustwami i kłamstwami, czyli próbą kreowania nierealnego obrazu. Co więcej, obie przywołane modalności nie wykluczają się wzajemnie i obie mają tendencję do występowania sinusoidalnie w jednym podmiocie, często podczas jednego badania¹⁶. Oczywiście, biegły powinien posiadać kwalifikacje pozwalające mu odróżnić twierdzenia fałszywe, spowodowane zniekształceniami pamięci lub wypowiedziane nieumyślnie od celowych symulacji zaburzeń nastroju, których nie powinien pomylić ze zwykłymi próbami przeakcentowywania. Z drugiej strony nie należy zapominać, że w niektórych przypadkach, mniej lub bardziej nieświadoma symulacja jest częścią obrazu patologicznego osoby, a w innych symulacja nie zaznacza jasnych granic. Dyssymulacje są częstsze, np.: u osób z zespołem paranoidalnym, które starają się ukryć swoje urojenia, zwłaszcza zazdrość, a osoby z typem melancholijnym chcą zataić swoją desperację. Podczas badania powtarzanie pytań z odpowiednimi wariantami, weryfikacja spójności odpowiedzi, obserwacja postaw, porównanie treści dyskursu z zachowaniem, często prowadzą

¹⁵ Temat ten szeroko został opracowany przez C. Barbieri, A. Luzzago i L. Musselli. Na potrzeby niniejszego opracowania wykorzystane zostaną jedynie wybrane, konieczne do sumarycznego ukazania zjawiska zagadnienia. Por. C. BARBIERI, A. LUZZAGO, L. MUSSELLI, *Simulazione e dissimulazione di patologia psichica*, w: AA. VV., *Psicopatologia fornese e matrimonio canonico*, Studi Giuridici LXVII, Città del Vaticano 2005, s. 271-292.

¹⁶ Por. H. DIERTICH, *Simulazione*, w: CH. MULLER (red.), *Lessico di psichiatria*, Padova 1971, s. 572.

biegłego do bardzo precyzyjnych wniosków¹⁷. Istotne znaczenie ma potwierdzenie bezpośredniej obserwacji zeznaniami lub dokumentami zawartymi w aktach sprawy. Jednakże, jak zauważyli C. Barbieri, A. Luzzago i L. Musselli brak dokumentacji nie stanowi pewnego dowodu na to, że podmiot symuluje. W rzeczywistości może się zdarzyć, że badany nie będzie współpracował, a nawet przedstawi wątpliwą dokumentację¹⁸.

A contrario w pracy biegłych sądowych nierzadko zachodzą sytuacje, że osoba badana, cierpiąca na jakąś poważną patologię, jest już w posiadaniu dokumentacji klinicznej i jeśli przejawia wolę współpracy, nie ma trudności z przedstawieniem jej ekspertowi. Natomiast jeśli brakuje tej współpracy, biegły nie może wywierać nacisku na jej ujawnienie w procesie. Wprawdzie niektórzy kanoniści¹⁹ zalecają zachować daleko idącą ostrożność w korzystaniu wyłącznie z konsultacji biegłego, która opiera się na wypowiedziach badanego, a zalecają oprzeć się wyłącznie na dokumentach, czyli na danych obiektywnych, jest to jednak skrajne stanowisko, nie potwierdzone w psychologii i psychiatrii. W tych ostatnich przyjmuje się, że wywiad jest jednym z fundamentalnych narzędzi, poprzez które można uchwycić szczególne znaczenie doświadczeń badanego²⁰.

Mimo niekiedy pewnych trudności płynących z faktu niesta-
wiennictwa na konsultację jednej ze stron, biegły powinien brać pod uwagę, iż mylące w ocenie może być także ograniczanie się do zbadania tylko jednego z małżonków, bez uwzględniania także osobowości drugiego i przeprowadzenia analizy struktury pary i rozwoju związku małżeńskiego. W rzeczywistości związek dwóch osób nie jest prostą

¹⁷ Por. G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria...*, s. 315.

¹⁸ Por. C. BARBIERI, A. LUZZAGO, L. MUSSELLI, *Simulazione e dissimulazione...*, s. 291.

¹⁹ Por. M.J. ARROBA CONDE, *La prova peritale e le problematiche processualistiche*, w: AA. VV., *L'incapacità di intendere e di volere nel diritto matrimoniale canonico*, Studi Giuridici LII, Città del Vaticano 2000, s. 395.

²⁰ Por. G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria nelle cause matrimoniali canoniche. Seconda edizione...*, s. 473.

sumą matematyczną dwóch istot, ale jest z kolei żywą i plastyczną wspólnotą, z własną specyficzną dynamiką²¹.

Biegły powinien zwracać również uwagę na wymiar czasowy dysfunkcji, gdyż zaburzenia nastroju i ich anormalne przejawy muszą być obecne w momencie wyrażenia zgody, aby czynić małżeństwo nieważnym. Pod tym względem trudności z oceną są czasami nie do pokonania w przypadku form będących w stanie utajonym, występujących z przerwami lub w fazie przejściowej, których przejawy psychopatologiczne osłabły lub nawet ustąpiły po zawarciu małżeństwa. Co więcej biegły powinien mieć na uwadze, że pewne zaburzenia nastroju mogą być skutkami wyłącznie patologii, która pojawiła się dopiero w samym związku małżeńskim (niekiedy wiele lat po jego zawarciu), a których to nie można w żaden sposób odnieść do czasu kojarzenia się małżeństwa i jego zawarcia²².

Badania biegłego przeprowadzone w kontakcie osobistym mogą zazwyczaj prowadzić do aktualnych wniosków diagnostycznych bez możliwości pewnego odniesienia chronologicznego co do początku choroby. Niekiedy w aktach sprawy dostępne są dokumenty medyczne, które pozwalają osiągnąć poziom pewności moralnej w przypadku jawnych form psychoz lub poważnych zaburzeń nastroju, ale trudności w ustaleniu istnienia anomalii w chwili zawierania małżeństwa, tak poważnej, że uniemożliwiającej wyrażenie zgody, są często nie do pokonania. Tym samym należy przypomnieć, że nawet poważna anomalia występująca po zawarciu małżeństwa sama w sobie nie dowodzi jej istnienia w momencie wyrażenia zgody i skutku niezdolności podmiotu do jej wyrażenia²³. Prawodawca przewiduje, że w celu uznania nieważności małżeństwa, zaburzenie musi być nie

²¹ Por. P. BIANCHI, *Le perizie mediche e in particolare quelle riguardanti il can. 1095*, w: H. FRANCESCHI, M.A. ORTIZ (red.), *Verità del consenso e capacità di donazione*, Subsidia Canonica 5, Roma 2005, s. 165.

²² Por. J.J. GARCÍA FAÍLDE, *Manual de psiquiatría forense canónica*, Salamanca 1991, s. 157.

²³ Por. C. BURKE, *Réflexiones en torno al canon 1095*, *Ius Canonicum* 31 (1991), s. 85; G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria nelle cause matrimoniali canoniche. Seconda edizione...*, s. 482.

do przewyciężenia i w chwili jego zawierania, dlatego konieczne dla biegłego jest uwzględnienie, oprócz charakteru zaburzenia, także czasu jego wystąpienia²⁴.

1.2. Ocena akt

Zgodnie z kan. 1678 § 3 KPK/83 oraz art. 203 § 1 DC prawodawca wymaga, aby w kanonicznym procesie małżeńskim prowadzonym z tytułu określonego w kan. 1095 KPK/83, przeprowadzono ekspertyzę biegłego, najlepiej w osobistym kontakcie ze stroną lub stronami. Może się jednak zdarzyć, i nie są to rzadkie przypadki, że strona zostanie uznana za nieobecną w procesie lub odmówi poddania się badaniu biegłego. W takich przypadkach sędzia musi pominąć ekspertyzę biegłego lub poprosić biegłego o wyrażenie opinii poprzez zbadanie wyłącznie akt sprawy. W dekrete Sygnatury Apostolskiej z dnia 16 czerwca 1998 r. w przypadkach wskazanych powyżej przewidziano możliwość zwrócenia się przez sędziego do biegłego o *votum super solis actis* lub *idem votum, uti patet, diversimode ac paritia sensu technico in arte psychiatrica vel psychologica aestmandum est*²⁵. Nie jest to zatem prawdziwa ekspertyza w sensie technicznym, ale środek pomocniczy, z którego można skorzystać, gdy niemożliwe jest wykonanie ekspertyzy *ad personam*²⁶.

Należy jednocześnie pamiętać, że sędzia zgodnie z kan. 1531 § 2 KPK/83 i art. 178 DC ma możliwość dla potrzeb sprawy zapytać

²⁴ Por. G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria...*, s. 321.

²⁵ SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Declaratio*, 16.06.1998, p. 6, *Periodica de Re Canonica* 87 (1998), s. 621.

²⁶ Por. P. BIANCHI, *Le perizie mediche...*, s. 174-175; M.A. ORTIZ, *Le dichiarazioni delle parti, la prova documentale e testimoniale e la loro portata processuale nelle cause ex can. 1095, 1-2*, w: AA. VV., *L'incapacità di intendere e di volere nel diritto matrimoniale canonico*, Studi Giuridici LII, Città del Vaticano 2000, s. 395. s. 356; F. LÓPEZ ZARZUELO, *La valoración por parte del juez eclesiástico de las pericias psicológicas y psiquiátricas en las de nulidad de matrimonio*, w: F.R. ANZAR GIL (red.), *Curso de derecho matrimonial y procesal canónico para profesionales del foro*, vol. XIII, Salamanca 1997, s. 364.

eksperta, czy odmowa poddaniu się badaniu przez stronę może świadczyć o istnieniu dysfunkcji psychicznej. Ekspertyza *super actis* jest jednak ogólnie akceptowana w procesach kanonicznych o nieważność małżeństwa. Oferuje mniejszą ilość danych niż ekspertyza *ad personam*, zwłaszcza jeśli idzie o zdiagnozowanie stopnia nasilenia zaburzeń nastroju. Wymaga większej rozwagi od biegłego, szczególnie jeżeli dokumenty zawierają wyłącznie oświadczenia lub zeznania strony powodowej nie poparte dokumentami lekarskimi lub urzędowymi. Ma jednak też zalety. Zdaniem J.M. Serrano Ruiza ekspertyza dokonana na dokumentach pozwala na większą ekonomię procesową, dzięki czemu praca biegłego jest mniej uciążliwa i szybsza oraz pozwala uniknąć niebezpieczeństwa empatycznego zaangażowania biegłego lub prób jego zwodzenia przez stronę procesową dla uzyskania korzyści procesowych²⁷, o których wspomnieliśmy powyżej. Badanie *super actis* jest jeszcze łatwiejsze, gdy dostępne są dokumenty kliniczne: karta leczenia szpitalnego, wyciągi z poradni zdrowia psychicznego, historia choroby, dokumenty obdukcji lekarskiej itp.²⁸. F. Lopez Zarzuelo przestrzega jednak w tej sytuacji przed niebezpieczeństwem bezkrytycznego przyjmowania diagnoz wynikających z dokumentów klinicznych potwierdzających istnienie lub brak zaburzenia, gdy inne środki dowodowe wskazują na coś zupełnie przeciwnego²⁹. Biegły musi w takiej dychotomicznej sytuacji wziąć pod uwagę argumenty przytoczone na poparcie jednej lub drugiej tezy. Tym samym ekspertyza oparta na informacjach uzyskanych z dokumentów nie jest z tego powodu pozbawiona naukowej

²⁷ Por. J.M. SERRANO RUIZ, *La pericia psicológica realizada solamente sobre los autos de la causa: legitimación, elaboración y valoración canónica*, w: F.R. ANZAR GIL (red.), *Curso de derecho matrimonial y procesal canónico para profesionales del foro*, vol. X, Salamanca 1992, s. 529.

²⁸ Por. A. BARTCZAK, *Dokument jako środek dowodowy w procesie małżeńskim*, *Łódzkie Studia Teologiczne* 22 (2013), s. 3-13.

²⁹ Por. F. LÓPEZ ZARZUELO, *La valoración por parte del juez eclesiástico de las pericias psicológicas y psiquiátricas...*, s. 364 i 374.

wartości, a w niektórych przypadkach może dawać większe gwarancje obiektywizmu³⁰.

W kwestii ekspertyzy biegłego dokonanej w oparciu o akta procesowe dyskusja wzbudza jeszcze kwestia jej legalności, szczególnie w sytuacji odmowy stawienia strony procesowej. W tym aspekcie należy jednak podkreślić, iż z prawnego punktu widzenia proces o nieważność małżeństwa posiada publiczną naturę oraz interpersonalny charakter i te dwie przesłanki legitymują badanie *super actis* przez biegłego³¹ przy zapewnieniu pozostałych środków ochrony danych osobowych. W aspekcie deontologicznym można oczywiście dyskusyjować o pełnej legalności opinii biegłego sporządzonej przy milczeniu strony procesowej, a tym bardziej, gdy strona wyraźnie odmawia poddania się badaniu i sprzeciwia się wydaniu opinii opartej o dokumenty, będą to jednak dywagacje natury czysto akademickiej, mniej prawnopracowniczej. Przywołana już powyżej *Deklaracja Sygnatury Apostolskiej* wskazuje, że biegły, oprócz norm kanonicznych, jest zobowiązany przestrzegać zasad deontologii i prawa państwowego³². Trudności w tej materii na pewno nie zachodzą, gdy przy milczącej postawie strony można zasadnie domniemywać jej zgodę na badanie (np. gdy we wcześniejszych sprawach była ona już poddana opinii biegłego). W przypadku jednak wspomnianego sprzeciwu strony lub postawy niejednoznacznej, z rozwiązaniem przychodzi rozróżnienie między ekspertyzą biegłego a publikacją akt. Ta pierwsza przynależy do biegłego, który wykorzystuje materiały publiczne do publicznych celów przy realizacji procesu sądowego. Publikacja jest natomiast decyzją sędziego, który ma uprawnienia do nieujawniania niektórych dokumentów w myśl kan. 1598 § 1 KPK, równoważąc poszanowanie prywatności stron z nienaruszalnością prawa do obrony³³.

³⁰ Por. G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria nelle cause matrimoniali canoniche. Seconda edizione...*, s. 484.

³¹ Por. M.J. ARROBA CONDE, *La prova peritale...*, s. 408; J.M. SERRANO RUIZ, *La pericia psicológica...*, s. 541.

³² Por. SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Declaratio...*, n. 8, s. 622.

³³ Por. M.A. ORTIZ, *Le dichiarazioni delle parti...*, s. 360; M.J. ARROBA CONDE, *La prova peritale...*, s. 409-410.

Konstrukcja materialna i formalna wniosków w opinii biegłego

Opinia biegłego musi być wynikiem procesu i nie może być rozumiana jedynie jako wskazanie zaburzenia czy jednostki chorobowej, ale jako wyjaśnienie stanu psychicznego podmiotu w czasie zawierania małżeństwa. Zwrócił już na ten aspekt szczególną uwagę Jan Paweł II w przemówieniu do Roty Rzymskiej z 25 stycznia 1988 roku sygnalizując, iż nasilenie skutków choroby, stopień ciężkości zaburzenia ma znaczenie dla oceny prawnej zjawiska. Dlatego samo zdiagnozowanie choroby nie jest wystarczające dla jednoznacznego orzeczenia nieważności małżeństwa. Biegły powinien mieć świadomość, iż dla sędziego nie tylko diagnoza choroby jest przedmiotem zainteresowania, ale przede wszystkim dotknięty nią człowiek i jego konkretne funkcjonowanie w małżeństwie³⁴. Nie wystarczy stwierdzić, że podmiot jest dotknięty lękiem czy zaburzeniami nastroju, zwłaszcza że w ten sposób uwypukla się tylko negatywne, problematyczne lub patologiczne aspekty osobowości, zaniedbując ilustrację pozytywnych, które do pewnego stopnia mogą być w stanie zrekomensować lub złagodzić te negatywne. Osoba dotknięta labilnością nastroju to nie tylko osoba nerwowa czy apatyczna, a narkoman czy narcyz to nie tylko narkoman lub narcyz. Co więcej, nawet jeśli osobowość kwalifikuje się do pewnej struktury, to znaczy do obecności względnie stabilnych dyspozycji lub postaw, nigdy nie jest czymś

³⁴ Por. IOANNES PAULUS II, *Allocuzione alla Rota Romana*, 25.01.1988, AAS 80 (1988), s. 1182-1183: „Non è infrequente che le analisi psicologiche e psichiatriche condotte sui contraenti, anziché considerare «la natura e il grado dei processi psichici che riguardano il consenso matrimoniale e la capacità della persona ad assumere gli obblighi essenziali del matrimonio», si limitino a descrivere i comportamenti dei contraenti nelle diverse età della loro vita, cogliendone le manifestazioni abnormi, che vengono poi classificate secondo una etichetta diagnostica. Occorre dire con franchezza che tale operazione, in sé pregevole, è tuttavia insufficiente ad offrire quella risposta di chiarificazione che il giudice ecclesiastico attende dal perito. Egli deve perciò richiedere che questi compia un ulteriore sforzo, spingendo la sua analisi alla valutazione delle cause e dei processi dinamici sottostanti, senza fermarsi soltanto ai sintomi che ne scaturiscono. Solo tale analisi totale del soggetto, delle sue capacità psichiche, e della sua libertà di tendere ai valori autorealizzandosi in essi, è utilizzabile per essere tradotta, da parte del giudice, in categorie canoniche”.

statycznym³⁵. To właśnie ten związek przyczynowo-skutkowy, a nie tylko określenie dysfunkcji psychicznej, pozwala sędziemu ustalić – i to jest jego wyłączna kompetencja – czy stan psychiczny osoby skorelował się z jednym z przewidzianych w KPK tytułów niezdolności. Innymi słowy, czy zaistniał związek przyczynowy między zjawiskiem dysfunkcyjnym a skutkiem prawnym. Obecność zaburzenia nastroju nie może bowiem sama w sobie stanowić motywacji do wydania opinii biegłego, prowadziłyby to do błędnego wnioskowania dedukcyjnego i przyjęcia błędnego sylogizmu: dysfunkcja psychiczna wiąże się z ograniczeniem wolności, osoba X jest nią dotknięta, zatem osoba X nie jest w stanie dokonać wolnego wyboru. *A contrario*, dysfunkcja psychiczna może stanowić punkt wyjścia dla ustalenia faktów, nigdy natomiast do ich apriorycznego przyjęcia. Odnosząc się do przywołanego przykładu, obiektywna analiza postępowania osoby X prowadzi do przekonania, że działała ona bez dostatecznej wolności wewnętrznej i że znajduje to swoje uzasadnienie w zaburzeniu³⁶. Nawet osoby chorej psychicznie nie można uznać *a priori* za niezdolną do dokonania właściwego wyboru; zarówno dlatego, że istnieją łagodne stany zaburzeń jak i ich atypowe formy częściowe, a także dlatego, że w psychozach o przebiegu fazowym okresy międzykrytyczne mogą kształtować prawidłowy obraz diagnostyczny³⁷. Krótko mówiąc, należy zacząć od ustalenia faktów, obserwacji wydarzeń, danych i dokumentów klinicznych, wiarygodnych zeznań, zgodnie z metodą indukcyjną, a nie dedukcyjną. Badania muszą więc być pogłębione, aby uchwycić strukturę osobowości, postawy, motywacje, mechanizmy obronne, konflikty³⁸.

³⁵ Por. G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria nelle cause matrimoniali canoniche. Seconda edizione...*, s. 479-480.

³⁶ Por. C. FERRIO, *Psichiatria clinica e forense*, vol. II, Torino 1957, s. 75 i 559.

³⁷ Por. B. NOWAKOWSKI, *Zaburzenia nastroju jako przyczyna niezdolności osoby do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich*, *Ius Matrimoniale* 32 (2021) nr 1, s. 63-67.

³⁸ Por. G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria nelle cause matrimoniali canoniche. Seconda edizione...*, s. 475.

Dlatego, jak zauważa C. Gullo i A. Gullo, zasadniczy aspekt, na którym powinien skupić się biegły w opisie zjawiska, to próba odpowiedzi przynajmniej na poniższe pytania: jaką doktrynę psychologiczną i/lub psychiatryczną uznaje biegły; czy zaburzenie istniało i w jaki sposób oddziaływało na stronę; jakimi głównymi objawami charakteryzowało się; czy dokumentacja sprawy wprost (np. dokumenty lekarskie) lub przynajmniej pośrednio (np. zeznania świadków) wskazuje na istnienie zaburzenia; jaki jest charakter, pochodzenie i nasilenie wspomnianego zakłócenia; jaki wpływ psychoza wywarła na proces wyrażania zgody małżeńskiej w kontekście zdolności poznawczo-wolitywnych; czy zakłócenie utrudniało lub uniemożliwiało funkcjonowanie w małżeństwie?³⁹

Opisując dysfunkcje podmiotu mogące mieć związek z prawnie określonymi przyczynami nieważności małżeństwa, biegły powinien szukać ich w podmiocie, a nie w powodzeniu lub niepowodzeniu małżeństwa. Jak słusznie podkreśla U. Nowicka, bardzo istotnym aspektem jest wierność zasadzie, iż małżeństwo nieudane nie jest automatycznie małżeństwem nieważnym⁴⁰. Wcześniej zwracano uwagę, że granice między normalnością a patologią często się zacierają, a mimo to konieczne jest rozróżnienie, co jest skutkiem zaburzenia psychicznego, a co jest działaniem celowym. Patologia naznaczona jest niemożnością postępowania inaczej, niedostateczną wolnością wewnętrzną. Zdolność do dialogu – werbalnego, afektywnego, seksualnego – i osiągnięcia wzajemnego zrozumienia może być niewystarczająca dla zamierzonych postaw egoistycznych jednego lub drugiego małżonka, utylitarnej kalkulacji, braku miłości lub

³⁹ Por. C. GULLO, A. GULLO, *Prassi processuale nelle cause canoniche di nullità del matrimonio. Terza edizione aggiornata con l'Instr. „Dignitas Connubii” del 25 gennaio 2005*, Studi Giuridici LXXX, Città del Vaticano 2009, s. 207. Por. także: G. LESZCZYŃSKI, *Psychoza maniakalno-depresyjna jako przyczyna niezdolności konsensualnej...*, s. 221; W. KRUPA, *Zasady opracowania opinii psychologa w sprawach o nieważność małżeństwa*, *Ius Matrimoniale* 1 (1996), s. 139; art. 209 § 2 DC.

⁴⁰ Por. U. NOWICKA, *Kontrola opinii biegłych w uwagach obrońcy węzła małżeńskiego*, w: T. ROZKRUT (red.), *Zalety oraz wady kanonicznego procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, Tarnów 2012, s. 175.

– przeciwnie – wynikać z zaburzeń psychicznych obecnych w czasie wyrażania konsensu, które uniezdolniły osobę, pomimo szczerzej chęci zawarcia małżeństwa. Biegli sądowi powinni zdawać sobie sprawę, iż rozróżnienie to jest często bardzo kłopotliwe, a trudności przy wydawaniu opinii eksperckiej wzrastają ze względu na to, że *incapacitas assumendi* może objawiać się często tylko w określonych okolicznościach lub przy braku pewnych warunków, jako reakcja na obecność niektórych bodźców, a innych nie. Jeszcze innym razem biegły może mieć do czynienia z mniej lub bardziej poważnymi trudnościami lub przeszkodami, a nie realną niemożliwością zawarcia małżeństwa. Stąd potrzeba zbadania, w konkretnym przypadku, postaw (otwartość na drugiego, współodpowiedzialność, realna troska, chęć wyrzeczenia się i poświęcenia) oraz przyczyn dynamiki zachowań. Jeśli osoba w czasie wspólnego pożycia nigdy lub prawie nigdy nie zdołała wypełnić istotnych obowiązków, pomimo lojalnego zaangażowania, można z moralną pewnością stwierdzić, że nie była w stanie ich podjąć i że ta niezdolność sięga momentu ślubu. Inaczej, gdy relacja międzyosobowa jest realizowana z trudem, w sposób niekonsekwentny, być może z jakimiś porażkami, jednak w każdym razie pozostaje w granicach ogólnej linii realizacji obowiązków małżeńskich, możemy mówić o trudnościach. Jak powszechnie wiadomo prawodawca nie wymaga od podmiotu absolutnej doskonałości i pełnej wolności, aby małżeństwo stało się ważnym⁴¹.

Opinia biegłego musi być zatem umotywowana przesłankami i wnioskami, wskazywać narzędzia badawcze, z jakich korzystał biegły, dane, na których się oparł, zastosowane testy, związek między faktami i wnioskami⁴². Wymagana jest komplementarność w gromadzeniu niezbędnej dokumentacji i rozpatrywaniu danych, unikając przy tym zbędnych informacji, które wprowadzałyby nieistotną dla sprawy wieloaspektowość. W przypadku oceny dokumentów biegły

⁴¹ Por. G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria nelle cause matrimoniali canoniche. Seconda edizione...*, s. 478-479.

⁴² Por. F. DELLA ROCCA, *Diritto matrimoniale canonico. Tavole sinottiche*, Padova 1992, s. 127.

nie może ograniczać się wyłącznie do podsumowania zawartych w nich informacji. Niezbędne wydaje się w tej sytuacji dokonanie eksperckiej subsumpcji oświadczeń stron, zeznań świadków, zebranych dokumentów oraz ocena rzetelności faktów i wskazanie ewentualnych sprzeczności⁴³.

Biegły nie może prowadzić czynności procesowych lub eksperckich z własnej inicjatywy ani wykorzystywać informacji uzyskanych pozaprocessowo. Może się jednak zdarzyć, że w trakcie badania stron, co jest nierzadką praktyką, biegły dowie się o zdarzeniach, o których dokumenty nie wspominają. W tej kwestii wśród kanonistów trwa spór. Jedni uważają, iż fakty lub wiadomości wyłonione z wywiadu klinicznego, które nie zostały potwierdzone różnymi wstępnymi ustaleniami, nie mogą być uznane za udowodnione; inni wręcz przeciwnie, stoją na stanowisku, iż nielogiczne byłoby całkowite odrzucenie lub bezkrytyczne przyjęcie nowych wiadomości, których uważna ocena może decydować o przebiegu kolejnych czynności procesowych⁴⁴. Wydaje się, iż drugie z tych stanowisk znajduje bardziej praktyczne i merytoryczne uzasadnienie, gdyż biegły powinien zgłaszać nowe fakty, dostarczając wraz z nimi niezbędnych wyjaśnień i brać je pod uwagę, w stosownych przypadkach, przy formułowaniu własnych wniosków i konstruowaniu opinii.

Cenne wskazówki dla konstruowania ekspertyz przez biegłych wyartykułował również papież Pius XII w przemówieniu z 8 października 1953 r. do uczestników 26-tego Kongresu urologicznego. Podkreślił w nim, że biegły lub ekspert musi przedstawić sędziemu fakty medyczne jako fakty, ich interpretację medyczną jako interpretację, wnioski medyczne jako wnioski, opinie medyczne jak opinie

⁴³ Por. G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria nelle cause matrimoniali canoniche. Seconda edizione...*, s. 485.

⁴⁴ Por. J.J. GARCÍA FAÍLDE, *El perito psicólogo y psiquiatra en las causas canónicas de nulidad matrimonial*, w: F.R. ANZAR GIL (red.), *Curso de derecho matrimonial y procesal canónico para profesionales del foro*, vol. XIII, Salamanca 1997, s. 351; J.T. MARTÍN DE AGAR, *Giudice e perito a colloquio*, w: AA. VV., *L'incapacità di assumere gli oneri essenziali del matrimonio*, Studi Giuridici XLVIII, Città del Vaticano 1998, s. 195.

medyczne. Również swoją opinię musi przedstawić w taki sposób, aby nie było cienia wątpliwości, iż jest to opinia eksperta. J.J. García Faílde konkludując myśl papieską zauważa, iż dla sędziego nie tyle jest istotna nazwa zaburzenia psychicznego, a nawet jego symptomatologia, co przede wszystkim jego przyczyny, dynamiczne procesy leżące u jego podstaw, skutki, jakie wywarło na psychikę podmiotu w czasie zawierania małżeństwa⁴⁵.

W ekspertyzie biegłego nie chodzi tylko o zrozumienie faktu, stanu psychicznego, ale o jego ocenę. Biegły musi wskazać, w jaki sposób i jaką metodą postępował przy realizacji powierzonego mu zadania, wyjaśnić, na jakim rozumowaniu opiera się jego wnioskowanie, dokonać rozróżnienia obiektywnych danych od hipotez⁴⁶. Słuszne wydaje się także, aby biegły przedstawił inne możliwe oceny stwierdzonych danych i wyjaśnił powód swojego wyboru. W każdym razie, mając świadomość granic wiedzy, we wnioskach i osądach należy zawsze zachowywać roztropność⁴⁷.

We wnioskach biegły powinien unikać ogólnych twierdzeń oraz abstrakcyjnych i teoretycznych rozważań. Nie powinien ulegać pokusie naukowego dyskursu, zapominając o odniesieniu się do badanego przypadku. Zazwyczaj wystarczą niezbędne naukowe pojęcia, które wyjaśniają i uzasadniają ocenę ekspercką. Sędzia potrzebuje jasnego, zwięzłego i przystępnego przedstawienia fachowej wiedzy o analizowanej dysfunkcji psychicznej. Jak zaznacza G. Leszczyński, opinia biegłego nie może być czysto teoretycznym wywodem, opartym na subiektywnym spojrzeniu biegłego, ale winna mieć fundament w postaci konkretnych faktów i argumentów. Jak wynika z normy zawartej w kan. 1579 § 1 KPK sędzia winien skonfrontować je z faktami zawartymi w innych środkach dowodowych⁴⁸. Realna wartość opinii

⁴⁵ Por. J.J. GARCÍA FAÍLDE, *El perito psicólogo y psiquiatra...*, s. 348.

⁴⁶ Por. P.A. BONNET, *Il giudice e la perizia*, w: P.A. BONNET, C. GULLO (red.), *L'immaturità psico-affettiva nella Giurisprudenza della Rota Romana*, Studi Giuridici XXIII, Città del Vaticano 1990, s. 90-92.

⁴⁷ Por. G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria...*, s. 325.

⁴⁸ Por. G. LESZCZYŃSKI, *Psychoza maniakalno-depresyjna jako przyczyna niezdolności konsensualnej...*, s. 243-244.

biegłego, a szczególnie jego wniosków, nie zależy ani od ilości stron, ani od obfitości zastosowanych cytowań, ale od merytorycznej wiedzy jaką zawiera i od jej precyzyjnego i klarownego przedstawienia. Niedopuszczalne jest również w takich wnioskach moralizowanie. Maksymalnym wymogiem jest obiektywność, syntetyczność i klarowność opinii. Biegły powinien również wyjaśnić używane przez siebie terminy szczególnie, gdy mają one niejednoznaczną zawartość pojęciową, gdy są używane w różnych dyscyplinach naukowych w odmienny sposób lub gdy mogą mieć różne formy tłumaczeń w różnych językach⁴⁹. Dlatego też A. Amati w odniesieniu do wniosków biegłego wskazuje na ich trzy fundamentalne cechy: profesjonalność, jasność i pewność. Profesjonalizm ma wynikać z naukowego obszaru wiedzy, jaką stanowią nauki psychologiczne i psychiatryczne. Jasność z konieczności precyzyjnego zrozumienia przez sędziego postawionych wniosków i zastosowania ich w fazie orzekania. Pewność z syntezy zastosowania narzędzi naukowych i przesłanek moralnych w celu usunięcia możliwych hipotez i przypuszczeń⁵⁰.

W procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, orzeczenie *pro nullitate* podejmowane jest, gdy sędzia osiągnie pewność moralną. Pewność moralna lokuje się pomiędzy pewnością bezwzględną i pewnością zwykłą określaną prawdopodobieństwem⁵¹. Przywołany już wyżej papież Pius XII dokonuje doprecyzowania tego procesu

⁴⁹ Por. G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria nelle cause matrimoniali canoniche. Seconda edizione...*, s. 486; J.J. LÓPEZ IBOR, *Problemas de psiquiatría forense con arreglo a la legislación española*, w: H.J. WEITBRECHT, *Manual de psiquiatría*, Madrid 1978, s. 682.

⁵⁰ Por. A. AMATI, *L'immaturità psico-affettiva e matrimonio canonico*, Studi Giuridici LXXXV, Città del Vaticano 2009, s. 169.

⁵¹ Por. A. STANKIEWICZ, *La certezza morale e la motivazione della sentenza*, w: H. FRANCESCHI, J. LLOBELL, M.A. ORTIZ, *La nullità del matrimonio: temi processuali e sostantivi in occasione della „Dignitas connubii”*, Roma 2005, s. 234; M.J. ARROBA CONDE, *Diritto processuale canonico*, Roma 2006, s. 515; J.L. GUTIÉRREZ, *La certezza morale nelle cause „super martyrio”*, w: A. DĘBIŃSKI, W. BAR, P. STANISZ (red.), *Divina et humana. Księga jubileuszowa w 65. rocznicę urodzin Księdza Profesora Henryka Misztala*, Lublin 2001, s. 561-563; B. NOWAKOWSKI, *Certitudo moralis w wybranych przemówieniach Papieża do Roty Rzymskiej jako aplikacja normy*

w dwóch płaszczyznach: negatywnej, charakteryzującej się tym, że wyklucza rozsądne i uzasadnione wątpliwości, oraz pozytywnej – która nie wyklucza absolutnie innych możliwości⁵². Pewność moralna bowiem – zdaniem M. Coronaty – wyklucza prawdopodobieństwo błędu, a nie jego możliwość⁵³. Musi być obiektywna, to znaczy nie może być subiektywnym przekonaniem, prostym przeczcuciem, że tak jest, ale powinna być oparta na weryfikowalnych faktach. Kwestia moralnej pewności dotyczy także opinii biegłego (nie tylko sędziego). Należy jednak mieć zawsze na uwadze, że pewność biegłego nie jest identyczna z pewnością sędziego w sensie materialnym. Biegły osiąga pewność moralną w aspekcie empiryczno-naukowym (psychologiczną, psychiatryczną, seksuologiczną itp.), ale nie prawną⁵⁴. Jak zauważa G. Zuanazzi, niektórzy autorzy przeciwstawiają pewność moralną pewności naukowej, uznając tę ostatnią za synonim pewności absolutnej. Przywołany autor słusznie jednak stwierdza, że w takim przypadku mamy do czynienia z nieporozumieniem. Pomijając fakt, że nauki medyczne, a zwłaszcza psychiatria, prawie nigdy nie dają absolutnej pewności, to ponadto wnioski eksperckie osiąga się i formułuje przy pomocy wiedzy i metod naukowych. Dlatego oceny biegłego, bez względu na stopień ich pewności, są zawsze naukowe; w przeciwnym razie byłyby pozbawione jakiegokolwiek wartości⁵⁵.

Moralna pewność biegłego, odnosząca się do zastosowanych metod badawczych, może również opierać się na elementach, z których każdy z osobna nie wystarczyłby do uzasadnienia przekonania biegłego,

postępowania w sprawach trybunałów niższych instancji, Prawo i Kościół 2 (2010), s. 135.

⁵² Por. PIUS XII, *Allocutiones*, 1 X 1942, AAS 34 (1942), s. 339-340: «Essa, nel lato positivo, è caratterizzata da ciò, che esclude ogni fondato o ragionevole dubbio e, così considerata, si distingue essenzialmente dalla menzionata quasi-certezza; dal lato poi negativo, lascia sussistere la possibilità assoluta del contrario, e con ciò si differenzia dall'assoluta certezza».

⁵³ Por. M. CORONATA, *Institutiones Iuris Canonici*, t. III, Marietti 1956, nr 179.

⁵⁴ Por. M.A. ORTIZ, *Le dichiarazioni delle parti...*, s. 360; G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria nelle cause matrimoniali canoniche. Seconda edizione...*, s. 487.

⁵⁵ Por. G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria nelle cause matrimoniali canoniche. Seconda edizione...*, s. 487.

ale które zestawione integralnie w wysokim stopniu potwierdzają istnienie zaburzenia. W rzeczywistości mogą istnieć czynniki, które same z siebie, jeden po drugim, mogą nadal pozostawiać przestrzeń zdolności podmiotu do podjęcia obowiązków małżeńskich, ale działając kompleksowo, skutkują *incapacitas assumendi obligationis matrimonii*. Wzajemna spójność pojedynczych czynników powoduje w takiej sytuacji powstanie rzeczywistości, która ma inne znaczenie, niż gdyby ocenie poddać wyłącznie pojedyncze zjawiska dysfunkcji psychicznych czy ich przejawów⁵⁶.

W kontekście konstruowania opinii biegłych należy jeszcze pamiętać, iż ekspert nie zawsze jest w stanie udzielić jasnej i precyzyjnej odpowiedzi na konkretne pytania postawione w dekrete. Czasami wnioski wyrażają tylko to, co jest możliwe lub nie wykraczają poza prawdopodobieństwo. Nie oznacza to jednak, że taka ocena jest bezużyteczna dla sprawy. Sędzia posiada zawsze większą pulę środków dowodowych, aby osiągnąć pewność moralną. Gdy zaś jej nie osiągnął – niekiedy z powodu niemożliwych lub niepewnych ustaleń biegłego – powinien wyświadczyć przysługę prawdzie i samemu małżeństwu i wydać wyrok *non constat de nullitate*⁵⁷.

Zakończenie

Nie ulega wątpliwości, iż sprawy dotyczące nieważności małżeństwa kanonicznego wymagają, poza kwalifikacjami czysto prawniczymi, także specjalistycznej wiedzy technicznej, której sędzia na ogół nie posiada. Szczególnie w procesach o nieważność małżeństwa prowadzonych z tytułów określonych przez prawodawcę w kan. 1095 n. 1-3 KPK/83 biegły jest osobą posiadającą kwalifikacje do przeprowadzenia ekspertyzy poprzez swoją specyficzną wiedzę. Dzięki niej oferuje sędziemu współpracę w celu ustalenia istnienia zaburzeń nastroju, które mogły uniemożliwić jednej ze stron lub obojgu stworzenie

⁵⁶ Por. V.M. PALMIERI, *Medicina legale...*, s. 368.

⁵⁷ Por. G. ZUANAZZI, *Psicologia e psichiatria nelle cause matrimoniali canoniche. Seconda edizione...*, s. 488.

małżeństwa lub jego realizację⁵⁸. Rozwój nauk psychologicznych i psychiatrycznych sprawia, że sędzia orzekający w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa nie może czuć się kompetentny do szczegółowej i rzetelnej oceny stanu zdrowia kontrahenta, dotkniętego anomalią psychiczną⁵⁹, dlatego pomoc biegłego jest w tym względzie niezbędna, pozwala w sposób pełny i rzetelny spojrzeć na człowieka⁶⁰.

W konstruowaniu ekspertyz przez biegłych sądowych w kanonicznych procesach o stwierdzenie nieważności małżeństwa tkwi głębsza rola niż tylko dostarczenie „suchych” danych diagnostycznych o badanej osobie. To zadanie wymaga precyzji i głębokiego zrozumienia ludzkiej psychiki oraz relacji międzyludzkich. Fundamentalnym sposobem na skorelowanie powyższych elementów pozostaje nadal osobiste badanie stron małżeństwa, a w ostateczności ocena stanu psychicznego stron/y w oparciu o dokumentację sprawy. Biegły psycholog lub psychiatra musi delikatnie, ale jednocześnie rzetelnie zgłębić dynamikę często zaburzonych relacji między małżonkami, poszukując potencjalnych przyczyn psychicznych, które mogły doprowadzić do nieważności małżeństwa. Analiza tych relacji wymaga zarówno wiedzy eksperckiej, jak i umiejętności posługiwania się – w granicach określonych przez prawo, antropologię chrześcijańską⁶¹ i praktykę – szerokim wachlarzem specjalistycznych narzędzi, by móc dostarczyć kompleksowych i rzetelnych informacji. Szczególnym elementem takiej opinii zawsze pozostają wnioski, które stanowią konieczny i ostateczny etap pracy biegłego, tworząc syntezę zebranych informacji. Jak podkreśla U. Nowicka, ich wartość dowodowa może być nieoceniona dla rozstrzygnięcia w procesie o nieważność małżeństwa,

⁵⁸ Por. B. NOWAKOWSKI, *Biegły w sprawach o nieważność małżeństwa spowodowanych zaburzeniami nastroju – trzy objaśnienia*, *Ius Matrimoniale* 33 (2022) nr 2, s. 117.

⁵⁹ Por. Z. GROCHOLEWSKI, *Il giudice ecclesiastico di fronte alle perizie neuropsichiatriche e psicologiche*, *Apollinaris* 60 (1987), s. 185.

⁶⁰ Por. IOANNES PAULUS II, *Allocuzione alla Rota Romana*, 5.01.1987, AAS 79 (1987), s. 1455; IOANNES PAULUS II, *Allocuzione alla Rota Romana*, 26.01.1984, AAS 76 (1984), s. 648.

⁶¹ Szerzej w tym temacie: U. NOWICKA, *Kontrola opinii biegłych...*, s. 158-160.

pod warunkiem, że zostanie wydana w granicach kompetencji jej autora⁶². Przedstawiając je, biegły musi zdawać sobie sprawę, że w wielu przypadkach będą miały one kluczowe znaczenie dla decyzji sądu o dalszym życiu sakramentalnym osób tworzących małżeństwo poddane ocenie sądu pod kątem jego ważności lub nieważności.

References

Źródła

- Codex Iuris Canonici. Auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, 25.01.1983, AAS 75 (1983), s. 1-355.
- IOANNES PAULUS II, *Allocuzione alla Rota Romana*, 5.01.1987, AAS 79 (1987), s. 1453-1459.
- IOANNES PAULUS II, *Allocuzione alla Rota Romana*, 25.01.1988, AAS 80 (1988), s. 1178-1185.
- IOANNES PAULUS II, *Allocuzione alla Rota Romana*, 26.01.1984, AAS 76 (1984), s. 643-649.
- PIUS XII, *Allocutiones*, 1 X 1942, AAS 34 (1942), s. 338-343.
- PONTIFICIUM CONSILIUM DE LEGUM TEXTIBUS, *Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis in pertractandis causis nullitatis matrimonii Dignitas Connubii*, 25.01.2005, *Communicationes* 37 (2005), s. 11-92.
- SUPREMUM SIGNATURAE APOSTOLICAE TRIBUNAL, *Declaratio*, 16.06.1998, w: *Periodica de Re Canonica* 87 (1998), s. 619-622.

Literatura

- AMATI A., *L'immaturità psico-affettiva e matrimonio canonico*, Studi Giuridici LXXXV, Città del Vaticano 2009.
- ARROBA CONDE M.J., *Diritto processuale canonico*, Roma 2006.
- ARROBA CONDE M.J., *La prova peritale e le problematiche processualistiche*, w: Aa. Vv., *L'incapacità di intendere e di volere nel diritto matrimoniale canonico*, Studi Giuridici LII, Città del Vaticano 2000, s. 383-410.
- BARBIERI C., LUZZAGO A., MUSSELLI L., *Simulazione e dissimulazione di patologia psichica*, w: Aa. Vv., *Psicopatologia fornese e matrimonio canonico*, Studi Giuridici LXVII, Città del Vaticano 2005, s. 271-292.

⁶² Por. U. NOWICKA, *Obrońca węzła małżeńskiego wobec opinii biegłych w sprawach z tytułu niezdolności z przyczyn natury psychicznej do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich* (kan. 1095 nr 3 KPK), *Annales Canonici* 6 (2010), s. 240.

- BARTCZAK A., *Dokument jako środek dowodowy w procesie małżeńskim*, Łódzkie Studia Teologiczne 22 (2013), s. 3-13.
- BERNARD P., BRISSET CH., EY H., *Manuale di psichiatria*, Milano 1977.
- BIANCHI P., *Le perizie mediche e in particolare quelle riguardanti il can. 1095*, w: FRANCESCHI H., ORTIZ M.A. (red.), *Verità del consenso e capacità di donazione*, Subsidia Canonica 5, Roma 2005, s. 145-176.
- BONNET P.A., *Il giudice e la perizia*, w: BONNET P.A., GULLO C. (red.), *L'im maturità psico-afettiva nella Giurisprudenza della Rota Romana*, Studi Giuridici XXIII, Città del Vaticano 1990, s. 57-93.
- BURKE C., *Réflexiones en torno al canon 1095*, Ius Canonicum 31 (1991), s. 85-105.
- CIMKE J., *Przeniesienie, przeciwprzeniesienie oraz relacja terapeutyczna w psycho-terapii*, <https://olgarymkiewicz.pl/przeniesienie-przeciwprzeniesienie-oraz-relacja-terapeutyczna-w-psychoterapii/> [dostęp 25.01.2024].
- CORONATA M., *Institutiones Iuris Canonici*, t. III, Marietti 1956.
- DELLA ROCCA F., *Diritto matrimoniale canonico. Tavole sinottiche*, Padova 1992.
- DIERTICH H., *Simulazione*, w: MULLER CH. (red.), *Lessico di psichiatria*, Padova 1971, s. 572-573.
- FERRIO C., *Psichiatria clinica e forense*, vol. II, Torino 1957.
- GARCÍA FAÍLDE J.J., *El perito psicólogo y psiquiatra en las causas canónicas de nulidad matrimonial*, w: ANZAR GIL F.R. (red.), *Curso de derecho matrimonial y procesal canónico para profesionales del foro*, vol. XIII, Salamanca 1997, s. 335-353.
- GARCÍA FAÍLDE J.J., *Manual de psiquiatría forense canónica*, Salamanca 1991.
- GROCHOLEWSKI Z., *Il giudice ecclesiastico di fronte alle perizie neuropsichiatriche e psicologiche*, Apollinaris 60 (1987), s. 183-203.
- GULLO C., GULLO A., *Prassi processuale nelle cause canoniche di nullità del matrimonio. Terza edizione aggiornata con l'Instr. „Dignitas Connubii” del 25 gennaio 2005*, Studi Giuridici LXXX, Città del Vaticano 2009.
- GUTIÉRREZ J.L., *La certezza morale nelle cause „super martyrio”*, w: DĘBIŃSKI A., BAR W., STANISZ P. (red.), *Divina et humana. Księga jubileuszowa w 65. rocznicę urodzin Księdza Profesora Henryka Misztala*, Lublin 2001, s. 559-575.
- JASPERS K., *Psicopatologia generale. Il Pensiero Scientifico*, Roma 1964.
- KRUPA W., *Zasady opracowania opinii psychologa w sprawach o nieważność małżeństwa*, Ius Matrimoniale 1 (1996), s. 139.
- LESZCZYŃSKI G., *Psychoza maniakalno-depresyjna jako przyczyna niezdolności konsensualnej do zawarcia małżeństwa (kan. 1095, 1°-3° KPK)*, Łódź 2009.
- LESZCZYŃSKI G., *La prova peritale come uno dei fondamentali mezzi di prova nelle cause matrimoniali per immaturità affettiva*, Apollinaris 74 (2001), s. 529-548.
- LÓPEZ IBOR J.J., *Problemas de psiquiatría forense con arreglo a la legislación española*, w: H.J. WEITBRECHT, *Manual de psiquiatría*, Madrid 1978, s. 677-710.
- LÓPEZ ZARZUELO F., *La valoración por parte del juez eclesiástico de las pericias psicológicas y psiquiátricas en las de nulidad de matrimonio*, w: ANZAR GIL F.R. (red.), *Curso de derecho matrimonial y procesal canónico para profesionales del foro*, vol. XIII, Salamanca 1997, s. 355-374.

- MARTÍN DE AGAR J.T., *Giudice e perito a colloquio*, w: AA. Vv., *L'incapacità di assumere gli oneri essenziali del matrimonio*, Studi Giuridici XLVIII, Città del Vaticano 1998, s. 187-196.
- NOWAKOWSKI B., *Biegły w sprawach o nieważność małżeństwa spowodowanych zaburzeniami nastroju – trzy objaśnienia*, Ius Matrimoniale 33 (2022) nr 2, s. 115-135.
- NOWAKOWSKI B., *Certitudo moralis w wybranych przemówieniach Papieża do Roty Rzymskiej jako aplikacja normy postępowania w sprawach trybunałów niższych instancji*, Prawo i Kościół 2 (2010), s. 131-145.
- NOWAKOWSKI B., *Zaburzenia nastroju jako przyczyna niezdolności osoby do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich*, Ius Matrimoniale 32 (2021) nr 1, s. 49-70.
- NOWICKA U., *Kontrola opinii biegłych w uwagach obrońcy węzła małżeńskiego*, w: ROZKRUT T. (red.), *Zalety oraz wady kanonicznego procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, Tarnów 2012, s. 157-178.
- NOWICKA U., *Obrońca węzła małżeńskiego wobec opinii biegłych w sprawach z tytułu niezdolności z przyczyn natury psychicznej do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich (kan. 1095 nr 3 KPK)*, Annales Canonici 6 (2010), s. 235-254.
- ORTIZ M.A., *Le dichiarazioni delle parti la prova documentale e testimoniale e la loro portata processuale nelle cause ex can. 1095, 1-2*, w: AA. Vv., *L'incapacità di intendere e di volere nel diritto matrimoniale canonico*, Studi Giuridici LII, Città del Vaticano 2000, s. 337-382.
- PALMIERI V.M., *Medicina legale canonistica*, Napoli 1955.
- SEMERARI A., *Appendice di psichiatria forense*, w: BINI L., BAZZI T., *Trattato di psichiatria*, vol. I: *Psicologia medica*, Milano 1971.
- SERRANO RUIZ J.M., *La pericia psicológica realizada solamente sobre los autos de la causa: legitimación, elaboración y valoración canónica*, w: Anzar Gil F.R. (red.), *Curso de derecho matrimonial y procesal canónico para profesionales del foro*, vol. X, Salamanca 1992, s. 529.
- STANKIEWICZ A., *La certezza morale e la motivazione della sentenza*, w: FRANCESCHI H., LLOBELL J., ORTIZ M.A., *La nullità del matrimonio: temi processuali e sostantivi in occasione della „Dignitas connubii”*, Roma 2005, s. 231-245.
- ZUANAZZI G., *Psicologia e psichiatria nelle cause matrimoniali canoniche*, Studi Giuridici LXXIII, Città del Vaticano 2006.
- ZUANAZZI G., *Psicologia e psichiatria nelle cause matrimoniali canoniche. Seconda edizione riveduta e ampliata*, Studi Giuridici XCIII, Città del Vaticano 2012.

Nota o autorze

dr hab. Bartosz Nowakowski – doktor habilitowany nauk prawnych w zakresie prawa kanonicznego, profesor uczelni na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu w Siedlcach, adwokat, członek Consociatio Internationalis Studio Iuris Canonici Promovendo oraz Stowarzyszenia Kanonistów Polskich.